מועדים לשיחה; קריאות חדשות בחגי ישראל — חידוש הברית; הפטרת יום טוב שני של גלויות

האם יוכל עם ישראל לחמוק מגורל הנבילה והנפילה האורב לכל ציוויליזציה כמעט מאז שחר ההיסטוריה? שאלה זו מעלה ההפטרה הנקראת בבתי הכנסת בחוץ לארץ, ביום טוב השני הנחגג שם בתחילת פסח.

בהפטרה זו, בפרק כג בספר מלכים ב, מתועד אירוע מכריע בתולדות היהודים. השנה הייתה 622 לפני הספירה. מלך יהודה הצעיר, יאשיהו, ניהל מסע נרחב לביעור העבודה הזרה שהנהיג בממלכה סבו המלך מנשה. במהלך טיהור המקדש נמצא ספר תורה שכנראה הוחבא שם בימי מנשה מפני השלטונות.

יאשיהו ויועציו נחשפו לספר דברים ולקישור ההדוק הנעשה בו, בין היתר בפרשת התוכחה גדושת הקללות הקשות, בין גורל העם לבין מידת נאמנותו לבריתו עם ה'. המלך קרע את בגדיו למשמע הדברים. אלו לא היו הרהורים תיאולוגיים מופשטים; זו הייתה אזהרה ברורה וממשית באשר למה שעלול לקרות לעם אם לא יחזור אל ה' כציבור. הרי רק כמאה שנים חלפו מחורבן ממלכת ישראל, עובדת העבודה הזרה, בידי האשורים.

המלך אסף את העם כולו לחידוש הברית:

וַיִּקְרָא בְאָזְנֵיהֶם אֶת כָּל דִּבְרֵי סֵפֶר הַבְּרִית הַנִּמְצָא בְּבֵית ה'. וַיַּעֲמֹד הַמֶּלֶךְ עַל הָעַמּוּד וַיִּכְרֹת אֶת הַבְּרִית לִפְנֵי ה' לָלֶכֶת אַחַר ה' וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֵדְוֹתָיו וְאֶת חֻקֹּתָיו בְּכָל לֵב וּבְכָל נֶפֶשׁ, לְהָקִים אֶת דִּבְרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת הַכְּתֻבִים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה – וַיַּעֲמֹד כָּל הָעָם בַּבְּרִית (מלכים ב' כג, ב-ג).

המלך המשיך בביעור העבודה הזרה ביתר שאת וביתר עוז. באותה שנה, במסגרת ההתחדשות הלאומית, נחוג הפסח בירושלים בהיקף חסר תקדים: "כִּי לֹא נַעֲשָׂה כַּפֶּסַח הַזֶּה מִימֵי הַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר שָׁפְטוּ אֶת יִשְׂרָאֵל וְכֹל יְמֵי מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל וּמַלְכֵי יְהוּדָה" (שם כג, כב).77ראו גם בתיאור המקביל בדברי הימים ב' לה, א-יח.

לא היה זה מקרה יחיד בהיסטוריה של פסח המציין את חידוש הברית. מאורע דומה התרחש קודם לכן בימי חזקיהו מלך יהודה. סמוך לאחר חורבן ממלכת ישראל הוא שלח רצים אל כל רחבי הארץ, ובכלל זה שטחי הממלכה החרבה שעוד היו מאוכלסים בבני ישראל (הכתוב מציין את שבטי אפרים, מנשה, יששכר וזבולון), והזמין את כולם לחוג את הפסח בירושלים, ולא זו אף זו, גם לחדש את הברית הלאומית עם ה': "שׁוּבוּ אֶל ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל, וְיָשֹׁב אֶל הַפְּלֵיטָה הַנִּשְׁאֶרֶת לָכֶם מִכַּף מַלְכֵי אַשּׁוּר" (דברי הימים ב' ל, ו).

עַם רב נאסף. הכתוב מספר, "וַתְּהִי שִׂמְחָה גְדוֹלָה בִּירוּשָׁלָם, כִּי מִימֵי שְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִיד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֹא כָזֹאת בִּירוּשָׁלָם" (ל, כו). נראה כי החגיגות שיזם יאשיהו האפילו בגודלן על אלו של חזקיהו, כי הכתוב מספר שהרצים ששלח חזקיהו לשטחי ממלכת ישראל ספגו שם שׂחוק ולעג.

שתי חגיגות הפסח הגדולות הללו מבטאות עניין בסיסי בתפיסה המדינית של המקרא. שתיהן צומחות מרעיון הברית. בריתות היו במזרח הקדום דפוס רווח ביחסים הבינלאומיים. אצל עם ישראל, באורח ייחודי, הברית הייתה בין האל לבין העם; העם הכיר באל כריבונו והתחייב לשמור את מצוותיו. ספר דברים כולו בנוי ככתב ברית.

רעיון הברית שב למערב במאות השש־עשרה והשבע־עשרה, בפרט בשווייץ, בהולנד, בסקוטלנד, באנגליה ובמושבות הראשונות באמריקה. מבין כל אלה היא מוסיפה להתקיים רק בארצות הברית; אם לא באופן ממשי, לפחות כרכיב יסוד בהכרה העצמית וברטוריקה הפוליטית.

הברית היא צורת התארגנות מדינית מובחנת, השונה משלוש אחרות. האחת היא החברה ההיררכית, שהגדולות מסוגה היו הציוויליזציות הקדומות במצרים ובמסופוטמיה. השנייה היא החברה האזרחית הרפובליקנית, כגון זו שהייתה בערי המדינה ביוון העתיקה, ובפרט באתונה ובספרטה. במחצית השנייה של המאה העשרים נולדה בדמוקרטיות הליברליות במערב צורה שלישית: החברה החוזית, תופעה חדשה שבה המדינה נתפסת כמין עסקה של שמירת הסדר והביטחון ואספקת שירותים תמורת מיסים.

חברות ברית נוטות להיות שוויוניות – לא מבחינה כלכלית אלא מבחינה פוליטית. ההתנגדות להיררכיה היא מן העקרונות המכוננים אותן. הן שואפות לעצב אומה אשר, כביטויו של אברהם לינקולן, "הורתה היא החירות, ואדניה בהיגד כי כל בני האדם נבראו שווים". גילויים כלשהם של היררכיה ושל אי־שוויון יהיו תמיד בחברה, אך חברת הברית מקפידה להכיר בכך שכל בני האדם ראויים לכבוד ולפעול בהתאם.

חברת הברית מתנגדת גם למאפיין מסוים של החברה הרפובליקנית האזרחית: לאמונה שהטוב הנעלה ביותר הוא המדינה. עידן המודרנה, למן המהפכה הצרפתית, היה עידן הזוהר של החברות הרפובליקניות־אזרחיות. חברות אלו נטו להפוך את המדינה למעין דת; דבר מסוכן ממש כמו הפיכת הדת למדינה. במדינות הלאום האירופיות במאה התשע־עשרה חיי המדינה רחשו פולחנים: דגלים, סמלים, המנונים, מצעדים, שבועות, מטבעות, אספות עם ומוסדות לאומיים. המדינה הייתה מושא לסגידה ותבעה נאמנות בלעדית. בלשון מקראית, מדובר בעבודת אלילים.

אשר לפוליטיקה החוזית, היא חדשה מכדי שנדע לאן תוביל. המונח "חוזה חברתי", או "אמנה חברתית", נקשר עם משנותיהם של הובס, של לוק ושל רוסו, אך כשהללו טבעו את המונח הם לא התכוונו לגלגולו בדמוקרטיות הליברליות המערביות משנות השישים ואילך: חברה שאין לה ערכי מוסר משותפים, הערכים העליונים בה הם אוטונומיה וזכויות, והשיקולים הפוליטיים העיקריים הם שיקולי תועלת יחסית. ברור למדי שהשטחיות הערכית של חברות אלו לא תאפשר להן לשרוד, בפרט לנוכח הקושי שלהן לצקת משמעות בערך היחיד שהפוליטיקה כולה תלויה בו, ערך הנאמנות.78ראו Michael Sandel, Liberalism and the Limits of Justice, Cambridge: Cambridge University Press, 1982; Paul Kahn, Putting Liberalism in Its Place, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

חגיגות פסח של חזקיהו ויאשיהו ממחישות מאפיין חשוב של פוליטיקת הברית. חברות ברית מודעות לכן שיסודן בזמן ובמקום מסוימים. הן נולדות מן ההיסטוריה. בדרך כלל זו היסטוריה של רדיפות שבעקבותיהן באה חוויה של שחרור. שחרור זה כרוך תדיר במאבק, במסע, וביציאה לדרך חדשה ממניעים מוסריים. אצל עם ישראל, עקרונות אלה היו כיבוד האל, שמירת מצוותיו והימנעות מעבודת אלים אחרים, מתוך שאיפה להיות "מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ" (שמות יט, ו).

בריתות יכולות להתחדש. כך נעשה בחודש האחרון בחייו של משה (דברים כט), בסוף ימי יהושע (יהושע כד), בימי מלכות יואש בידי הכוהן הגדול יהוידע (דברי הימים ב' כג, טז) ובימי עזרא ונחמיה (נחמיה ח-י), וכאמור בימי חזקיהו ובימי יאשיהו. חידוש הברית, טקס לאומי טעון בכובד ראש דתי, התקיים תמיד במתכונת של סיפור תולדות האומה, מתוך הדגשת חסדו של ה' והפכפכותו של העם. כשהעם היה נאמן לה' הוא פרח; כשזנה אחר אלוהים אחרים, היה למשיסה. על רקע זה מתחייב העם לשמור אמונים לה' ולבריתו. חידוש הברית הוא שילוב של היזכרות היסטורית, הצהרת כוונות והתקדשות מחדש, ואין לה מקבילה בשיטות פוליטיות אחרות.

היו לכך השלכות היסטוריות ממשיות. כפי שהיטיב להמחיש פרסי שלי בשירו "אוזימנדיאס" שקראנו לעיל, גם העצומות באימפריות נבלו, נפלו והותירו רק שרידים ארכיאולוגיים ומוזיאליים. זהו חוק ברזל היסטורי, שעם ישראל חרג ממנו. ההוגה המוסלמי בן המאה הארבע־עשרה אבן־ח'לדון אמר שכאשר ציוויליזציה מגיעה לשיאה, האליטות שלה מתרגלות לתפנוקים, והעם בכללו מאבד את ה"עַצַבִּיָּה" שלו – את הסולידריות החברתית. עד מהרה הוא מתפורר בפני כובש זר, מתורבת פחות אך מלוכד ונחוש יותר.

הפילוסוף המדיני האיטלקי ג'מבטיסטה ויקו (1668–1744) תיאר מעגל דומה: "בתחילה חשים בני האדם במה שנחוץ להם, אחרי כן הם דואגים למה שמועיל להם, אחר כך הם מרגישים את מה שנוח להם, מאוחר יותר הם מתענגים על הנאתם, ואזי הם מתירים את הרסן בחיי מותרות, עד שלבסוף הם יוצאים מדעתם ומבזבזים את כל הונם".79ג'מבטיסטה ויקו, המדע החדש, עברית: אריאל רטהאוז, ירושלים: שלם, 2005, ספר ראשון, חלק ב, סו, 241, עמ' 91. חוק האנטרופיה, העיקרון הפיזיקלי הקובע שהאי־סדר גובר במערכות בחלוף הזמן, נכון גם לגבי אומות.

חידוש הברית מנצח את האנטרופיה הלאומית. עם שאינו שוכח את ייעודו ואת עברו, עם שכל משפחה בו משחזרת אחת לשנה את סיפורו ההיסטורי, עם המייחס את הצלחותיו לאלוהים ואת כישלונותיו לעצמו – עם כזה לא ימות. הוא עלול לצאת לגלות, אבל הוא ישוב ממנה. הוא עלול לספוג מכות איומות, אבל הוא ייוולד מחדש. זהו חריג לא קטן מן החוק האוניברסלי של שקיעתן וגוויעתן של אומות – ומתנה לא קטנה מחג הפסח לנצח ישראל.